

УДК 002.6:342

О.О. ТИХОМИРОВ, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Служби безпеки України

ПЕРСПЕКТИВНІ ЗМІНИ РОЗУМІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. До проблеми розуміння інформаційної безпеки в сучасних умовах.

Аннотация. К проблеме понимания информационной безопасности в современных условиях.

Summary. As to the problems of understanding of information security under present-day conditions.

Ключові слова: інформаційна система, інформаційна безпека, інформаційне суспільство.

Сучасне життя неможливо уявити без глибокого проникнення інформатизації у всі його сфери. Інформаційна розвиненість набуває особливого значення для майбутнього людини і стає однією із складових, що визначають її “сучасний” образ, створюючи необхідну основу для повноцінного існування.

Глибина осягнення феномену “інформація” впливає на усвідомлення низки явищ, які мають домінуюче значення для подальшого розвитку людства. Для позначення цих явищ склався цілий термінологічний комплекс, до якого можна віднести такі терміни, як інформатизація, інформаційна сфера, інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційний ресурс, інформаційна система, інформаційна інфраструктура, інформаційна безпека, інформаційний суверенітет та ін. Динаміка трансформації цих явищ на даний час є найвищою, що зумовлює необхідність постійного їх дослідження, пошуку нових підходів та переосмислення з урахуванням нових тенденцій і можливостей розвитку людства.

Метою статті є дослідження поняття інформаційної безпеки та переоцінка її співвідношення з національною безпекою на основі поточних і перспективних соціальних змін.

Особливе місце в наукових дослідженнях, які активізуються з кожним роком, займає інформаційна безпека. Увагу проблемі інформаційної безпеки та її окремим аспектам приділено багатьма сучасними російськими та українськими дослідниками, серед яких Я.С. Артамонова, Г.А. Атаманов, О.П. Баранов, О.Ю. Борисов, В.М. Брижко, А.М. Васеніна, М.В. Гуцалюк, М.Ю. Захаров, Д.О. Калмиков, В.М. Лопатін, О.Ю. Колесов, В.К. Конах, Б.А. Кормич, В.О. Кузубський, О.О. Левін, О.В. Литвиненко, Ю.Є. Максименко, Т.А. Мартіросян, В.І. Мунтіян, С.Е. Некляєв, О.О. Ніколаєв, І.О. Пеньков, Т.А. Полякова, Д.В. Сорокін, А.О. Стрельцов, О.А. Тамодлін, О.М. Циденова та інші. Однак проблема усвідомлення цього явища залишається відкритою, що є логічним і необхідним, зважаючи на надвисокі темпи розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері. Даний факт пояснюється, в першу чергу, розширенням можливостей інформаційного впливу на суспільні відносини, що спричиняє виникнення нових загроз суспільній безпеці та потребує зміни та удосконалення шляхів її забезпечення. Крім того, саме поняття інформаційної безпеки потребує постійного переосмислення, викликаного швидкими сутнісними змінами феномену інформації та домінуючими тенденціями розвитку світового суспільства, яке все більше отримує “інформаційний” вимір.

Сучасні масштабні загальносвітові перетворення в інформаційній сфері зумовлюють виникнення низки практичних та теоретичних проблем, що особливо актуалізує необхідність уточнення поняття інформаційної безпеки.

По-перше, розвиток методів обміну та поширення інформації, пов'язаний з безпрецедентними темпами науково-технічного прогресу в галузі телекомунікаційних технологій, призвів до виникнення практично необмежених можливостей маніпулювання свідомістю індивідів за допомогою поширення неправдивої або викривленої інформації. Все частіше інформація використовується для розпалювання масштабних соціальних конфліктів як зброя масового ураження, ефективність дії якої залежить від рівня розвитку індивідів та їх обізнаності в політичній ситуації. Це свідчить про підвищення важливості психологічної складової інформаційної безпеки, яку в наукових дослідженнях прийнято називати інформаційно-психологічною безпекою особи [1, с. 47-51]. В умовах відсутності своєчасної та достовірної інформації людина стає роззброєною перед дезінформаційним впливом, не може адекватно сприймати й осмислювати різноманітні загрози її існуванню та відповідати на них. Разом із розвитком інформаційно-комунікаційних мереж, зокрема швидкісного Інтернету, це створює сприятливі умови для діяльності іноземних спецслужб і політичних організацій по розповсюдженню дезінформації з метою впливу на суспільну думку та маніпулюванню масовою свідомістю, що стає однією з пріоритетних загроз інформаційній безпеці [2]. Тому низька якість інформаційного забезпечення суспільства повинна визнаватися загрозою його інформаційній безпеці та мати реакцію з боку держави, що, в подальшому, впливатиме на всі складові суспільної безпеки. Однак вирішення цієї проблеми ускладнюється тим, що політична боротьба за владу як у державі, так і на міжнародній арені переважно заснована на методах ведення “інформаційних війн”, а їх викоренення є проблемою загальносвітового масштабу.

По-друге, інформаційні технології охопили всі сфери сучасного суспільного життя, поставивши існування людини в повну залежність від нормального функціонування інформаційно-комунікаційних систем. Під впливом цього фактору важко спрогнозувати наслідки від зниження рівня інформаційної безпеки в одній окремій галузі діяльності, оскільки це миттєво може поширитися і на всі інші галузі. Тому забезпечення інформаційної безпеки повинно стати одним з пріоритетних завдань соціальної політики.

По-третє, окремою проблемою наукових досліджень є встановлення місця інформаційної безпеки в системі загальної суспільної безпеки, а також усвідомлення співвідношення інформаційної безпеки з різними складовими національної безпеки. У межах галузевих досліджень інформаційна безпека традиційно розглядається як невід'ємна частина політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки [3, с. 175]. Однак необхідно враховувати розширення характеру самої національної безпеки під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів, що у поєднанні з високими темпами інформаційного розвитку суспільства виводить на перший план проблему переосмислення її інформаційної складової.

За таких умов, обґрунтованим є напрям розуміння інформаційної безпеки не як виду національної безпеки, а як відносно самостійного наднаціонального виду всезагальної соціальної безпеки [4, с. 32-35]. У сучасному інформаційному суспільстві вона, по суті, є рушійною силою, сукупністю системоутворювальних чинників, підґрунтям для нормального існування соціуму в цілому. Таке виняткове значення інформаційної безпеки висуває особливі вимоги до її наукового дослідження. Обґрунтовано необхідним стає системний аналіз інформаційної безпеки та розгляд її на основі ряду пов'язаних методологічних напрямів, заснованих на гуманітарній, соціально-інженерній, природньо-науковій та математичній парадигмах [5, с. 16-17]. Декларування більшістю держав правового шляху розвитку ставить на особливе місце дослідження правового аспекту забезпечення інформаційної безпеки. Ефективне використання потенціалу права як загально-визнаного соціального регулятора має стати запорукою оптимального функціонування

інформаційної системи та дотримання балансу інтересів усіх суб'єктів інформаційних відносин.

У рамках зазначеного необхідно звернути увагу на ряд позицій, які сприятимуть осмисленню перспективних змін інформаційної безпеки та дозволять повніше розкрити її зміст.

1. Підвищення соціальної цінності “інформації”. Інформація, як і все, що надає людству широкі можливості, несе масу нових загроз, усвідомлення і подолання яких є складним процесом. За своєю сутністю інформація – неоднозначне явище. З одного боку, вона є засобом світосприйняття і взаємодії людей, ресурсом, необхідним для їх розвитку. З іншого боку, інформація може стати причиною деградації населення, втрати самоідентифікації та національної культури, розпалювання різних соціальних конфліктів та деструктивного впливу на психіку людини. Тому великого значення набуває не просто наявність або відсутність інформації як сукупності відомостей та знань про навколишній світ, а її якісний бік, який відображає ступінь придатності для прийняття відповідних рішень. До найважливіших якісних характеристик інформації необхідно віднести повноту, точність, достовірність, своєчасність та законність отримання. У соціальних системах набуття інформацією цих характеристик ускладнюється суб'єктивністю джерел та носіїв інформації, оскільки часто і тим, і іншим виступає людина. Тому особливі вимоги висуваються до методик збору та обробки статистичної інформації з метою забезпечення її надійності [6, с. 54]. Сьогодні відома фраза Натана Ротшильда, яку свого часу популяризував Уїнстон Черчилль: “Хто володіє інформацією – той володіє світом”, потребує додаткового уточнення: світом володіє той – хто володіє якісною інформацією та широкими комунікативними можливостями.

2. Динамічність перетворень в інформаційній сфері. Статистичні дані за останнє десятиріччя показують незрівнянно високі темпи інформаційного розвитку суспільства, в першу чергу завдяки мережі Інтернет, кабельному цифровому телебаченню, мобільному зв'язку. Наприклад, рівень проникнення швидкісного Інтернету за останнє десятиріччя збільшився в десятки разів. В Україні на кінець 2009 року цей показник становив приблизно 15-20 %. Для порівняння: в Росії – 30 %, а у таких країнах, як Канада, Швеція, Норвегія, Японія, США – 70-80 %. Номінальний рівень проникнення мобільного зв'язку в Україні становив 120 %. Темпи приросту електронних ЗМІ в декілька разів перевищують темпи росту друкованих.

Наведені дані показують, що Україна знаходиться на межі швидкого стрибка у використанні інформаційно-комунікаційних технологій, що призведе до значного ускладнення та урізноманітнення суспільних відносин в інформаційній сфері. Важливість цих відносин підтверджує визнання державою необхідності їх правової регламентації та захисту, результатом чого є формування та розвиток інформаційного права як самостійної галузі національного права різних держав та активізація наукових досліджень в сфері інформаційної безпеки. Інформаційне право як порівняно нова галузь, що регламентує надзвичайно динамічну сферу суспільних відносин, потребує до себе особливої уваги та постійного оновлення і вдосконалення. Визнаючи особливу актуальність діяльності в напрямі інформаційного розвитку суспільства, сучасні держави надають йому пріоритетного значення у своїх програмах перспективного розвитку, а для підвищення ефективності діяльності намагаються об'єднати свої зусилля. Результатом такої співпраці є створення спільних програм розвитку, прикладами яких є Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (Okinawa Charter) 2000 р., Лісабонська стратегія (Lisbon Strategy) 2000 р., плани дій щодо розвитку електронної Європи (e-Europe Action Plan),

Підсумкові документи всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005) та ін.

3. Взаємозв'язок та взаємозумовленість інформаційного розвитку та розвитку громадянського суспільства. Сьогодні основні проблеми правового забезпечення інформаційної сфери зумовлені недостатньою динамічністю інформаційного права порівняно з розвитком загальносвітових інформаційних процесів. Інформаційний простір здатний до постійного та стрімкого саморозвитку, тобто в своїй основі має синергетичний характер. Під цим кутом зору проглядається тісний взаємозв'язок і взаємозалежність між інформаційним розвитком та розвитком громадянського суспільства. Інформатизація надає додаткові рівні свободи індивідам та необмежені можливості для їх саморозвитку і самоорганізації, що, в свою чергу, є підґрунтям для прогресування інформаційного простору та інформаційної системи суспільства. Ефективність функціонування цієї системи напряму залежить від її безпеки, забезпечення якої, певною мірою, теж буде характеризуватися синергетичністю. З цієї позиції функцію забезпечення інформаційної безпеки не можна розглядати як функцію, притаманну лише державі. Вона є функцією кожного елемента інформаційної системи суспільства і, відповідно, кожен з них є суб'єктом її забезпечення. Звичайно, держава посідає окреме місце в інформаційній системі, оскільки її статус надає достатньо широкі управлінські можливості в інформаційній сфері. Держава є єдиним суб'єктом, в потенціалі якого, поряд з економічними, політичними, ідеологічними засобами опосередкованого впливу, закладені можливості прямого організаційного впливу на інформаційні відносини за допомогою правових засобів. Тому серед пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень повинні виділятися концептуальне визначення місця сучасної держави в системі забезпечення інформаційної безпеки та забезпечення балансу інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері.

В основі забезпечення високого рівня інформаційної безпеки лежить ефективна управлінська діяльність, яку доцільно розглядати в двох аспектах: управління технічними системами та вплив на соціальні процеси з метою досягнення поставлених цілей. У світлі розбудови глобального інформаційного суспільства другий аспект набуває особливого значення. Сучасна теорія соціального управління інтерпретує управлінську діяльність як підтримання цілісності будь-якої соціальної системи та забезпечення її оптимального функціонування і розвитку [7, с. 12-15]. Для врахування взаємозв'язку інформаційної безпеки і громадянського суспільства слушним буде її осмислення крізь призму теорії соціальних систем. Іншими словами, відображенням поєднання управлінського аспекту та синергетичності може стати розгляд інформаційної безпеки як стану інформаційної системи, який забезпечує її оптимальний розвиток та функціонування. Оскільки кожен з елементів інформаційної системи суспільства вносить свій вклад у забезпечення її безпеки, то загальний стан інформаційної системи напряму залежить від якостей кожного з її елементів, і, відповідно, надійність всієї системи визначається надійністю найслабкіших її елементів [8]. Держава, маючи найбільші можливості впливу на суспільні відносини, потенційно є найнебезпечнішим елементом, але, одночасно, і основним стимулятором та організатором покращення умов функціонування суспільства. Це покладає на державу особливу відповідальність і висуває найвищі вимоги до якості та ефективності її діяльності в інформаційній сфері, зокрема, і до правового забезпечення інформаційних відносин.

Розуміння інформаційної безпеки як синергетичного явища зумовлює необхідність розгляду єдності елементів інформаційної системи в трьох іпостасях: кожен з них одночасно може виступати як об'єктом і суб'єктом забезпечення інформаційної безпеки, так

і джерелом потенційних та реальних загроз або каналом їх розповсюдження. Такий погляд дозволяє зробити висновок, що можливості забезпечення інформаційної безпеки визначаються не стільки можливостями спеціально призначених для цього державних інституцій, скільки можливостями кожного суб'єкта інформаційних відносин до власного інформаційного самозахисту. Тому вкрай важливим є підвищення рівня інформаційної культури всіх суб'єктів інформаційних відносин та налагодження їх якісної взаємодії, що створить підґрунтя для забезпечення високого рівня інформаційної безпеки.

Сьогодні проявом оптимізації взаємодії індивідів та держави на новому рівні є спроба впровадження програм “електронного уряду”, покликаних сприяти зменшенню бюрократичності, збільшенню відкритості і прозорості діяльності органів управління та поступовому відходу від тотального використання “паперової технології”. До основних завдань “електронного уряду” відносяться: організація державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі та розповсюдження інформації; надання послуг державних органів усіх гілок влади всім категоріям громадян (пенсіонерам, робітникам, бізнесменам, державним службовцям тощо) електронними засобами; інформування тими ж засобами громадян про роботу державних органів [9].

4. Залежність від глобалізаційних та інтеграційних процесів. Початок XXI сторіччя відзначився підписанням 22 липня 2000 року історичного для цивілізації документа – Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства. В перших рядках Хартії лідери країн “великої вісімки” визнали розвиток інформаційно-комунікаційних технологій одним з найбільш важливих факторів формування сучасного суспільства, що здійснює революційний вплив на спосіб життя людей, їх освіту й роботу, а також взаємодію уряду та громадянського суспільства. “Глобальне відкрите інформаційне” суспільство та єдиний інформаційний простір повинні стати базисом для розвитку, в першу чергу, глобального фінансово-економічного простору та потенціалом для творчого вирішення економічних, соціальних проблем та реалізації людьми своїх прагнень [10].

Очевидно, що розгортання глобалізаційних процесів не обмежується лише інформаційною та економічною сферою. Логічним наслідком є подальша глобалізація культурної, правової, наукової, освітньої та інших сфер суспільного життя, яка тягне за собою і глобальні соціальні проблеми, що можуть набути нищівного для суспільства характеру. Найвідчутніший наслідок інформаційної глобалізації – уніфікація змісту інформації на фоні домінування економічно сильних і політично впливових націй на всесвітньому інформаційному ринку, що кидає виклик культурній самобутності нації [11, с. 193]. Практика європейської інтеграції довела, що втрата самоідентифікації є одним з найважливіших викликів суспільству, який в європейській свідомості поступається місцем тільки тероризму. Причиною такої ситуації є циркуляція великих, практично неконтрольованих, потоків інформації, що поступово стирають соціокультурні межі.

Глобалізаційні перетворення зумовлюють необхідність двовекторності інформаційної політики.

По-перше, відсутність територіальних кордонів в єдиному інформаційному просторі сприяє набуттю інформаційною безпекою наднаціонального характеру. Загальним завданням світової спільноти стає вироблення єдиних для всіх членів глобального інформаційного суспільства правил поведінки в інформаційній сфері, відображенням яких має бути галузь міжнародного інформаційного права. Міжнародна правова регламентація інформаційних відносин повинна гарантувати досягнення балансу інтересів всіх суб'єктів, недопущення домінування однієї зі світових культур в якості еталона та формування глобальної інформаційної системи на основі партнерства та консенсусу щодо основних загальнолюдських цінностей [12, с. 17-18].

По-друге, відсутність інформаційних кордонів сприяє розмиванню культур, що може спричинити загальну культурну деградацію людства. Тому особливо важливим є усвідомлення нових інформаційних загроз глобального масштабу та відображення цього у виваженій національній політиці забезпечення інформаційної безпеки, що дозволить виключно конструктивне використання потенціалу інформаційного суспільства. Роль кожної держави в такому випадку полягає у сприянні розвитку інформаційних процесів через створення різноманітних економічних, правових, ідеологічних та інших умов існування національного інформаційного простору.

5. Місце у геополітичному просторі. Нові вектори розвитку суспільства створюють нові форми протистояння держав на міжнародній арені. Все частіше військові методи боротьби поступаються місцем сучасним “цивілізованим” методикам ведення інформаційних війн. Сутністю такого інформаційного протиборства є порушення інформаційної безпеки ворожої держави; цілісності системи державного і військового управління; ефективний інформаційний вплив на її керівництво, політичну еліту, систему формування суспільної думки та прийняття рішень, що здійснюється з метою отримання інформаційної переваги у світовому або регіональному просторі [13, с. 173].

Демократизація створює додаткові сприятливі умови для ведення таких війн. “Лише наївна людина здатна вважати, що вибори глави держави або президента в тій чи іншій країні є справою тільки жителів цієї країни, і не мають відношення до геополітики” [14, с. 6]. Сучасний процес боротьби за владу характеризується спостереженням з боку не лише сусідніх, а й всіх зацікавлених держав, які за необхідності втручаються, використовуючи, в першу чергу, економічні та інформаційні важелі впливу.

Україна є унікальним прикладом поля для інформаційних “бойових дій” різних держав. Потенційно вигідне геополітичне положення на межі східної та західної культур спрямовує на українське суспільство, часто, прямо протилежні інформаційні впливи, що створюють ситуацію відсутності стійкості та цілісності державної політики, нелогічності дій державної влади і, у підсумку, провокують розвиток політичної атрофії суспільства.

6. Єдність і взаємодоповнюваність організаційно-правового, матеріального та технічного аспектів забезпечення інформаційної безпеки. Складна природа інформаційної безпеки та пов’язаних з нею загроз зумовлює доцільність її сприйняття як соціально-технічного феномена, дослідження якого повинно носити міждисциплінарний характер. Технічний захист інформації, організаційно-правові та матеріальні заходи по забезпеченню інформаційної безпеки необхідно розглядати як аспекти цілісного процесу забезпечення інформаційної безпеки. Недостатність уваги до кожного з них неминуче призведе до послаблення всієї системи забезпечення інформаційної безпеки. Даний факт підтверджується великою кількістю наукових досліджень, спрямованих на усвідомлення сутності інформаційної безпеки та проблем, пов’язаних з нею, як правового, політичного, технічного, так і філософського характеру.

Висновки.

Підсумовуючи, можна сказати, що в сучасних умовах достатньо сумнівною видається необхідність пошуку спрощеного підходу до інформаційної безпеки, оскільки він сприятиме обмеженості розуміння цього феномена. З наукової точки зору, доцільним і раціональним є виділення дисциплінарних аспектів розуміння (політичного, правового, соціологічного, ідеологічного, психологічного, технічного та ін.) у межах єдиного широкого підходу до інформаційної безпеки як до складного соціально-технічного явища, сьогодні вже глобального масштабу. Фундаментальною його частиною повинно стати філософсько-соціологічне розуміння безпеки як сукупності умов існування суб’єкта, якими він оволодів у процесі самореалізації і які він здатний контролювати [15, с. 58].

В такому разі інформаційна безпека – це стан інформаційної системи загалом та її елементів зокрема, що характеризується сукупністю умов оптимального функціонування і розвитку в інформаційній сфері та можливостями їх усвідомлення та контролю. Критеріями оцінки такого стану можуть виступати “інформаційний статус” суб’єктів (можливості індивідів у використанні інформаційного простору, забезпеченість всіма необхідними засобами, рівень інформаційної освіти та ін.); розвиненість, доступність та надійність інформаційно-комунікаційних мереж; розвиненість, надійність, систематизованість і зручність інформаційних ресурсів тощо. Правовим аспектом інформаційної безпеки є сукупність правових умов, що забезпечують оптимальне функціонування і розвиток суб’єктів в інформаційному середовищі. Змістовним виразом правових умов можна вважати систему юридично-організаційних гарантій діяльності, яка складається з сукупності закріплених законодавством засобів та організаційно-правової діяльності по їх застосуванню, направлених на забезпечення інформаційної безпеки, а також заходів організаційного характеру, що забезпечують підвищення рівня інформаційної безпеки, боротьбу з правопорушеннями в інформаційній сфері, захист прав суб’єктів інформаційних відносин.

Для України сьогодні логічним кроком на шляху до інформаційного майбутнього є розробка цілісної доктрини інформаційної безпеки, яка буде враховувати багатоаспектність явища інформаційної безпеки, перспективні тенденції змін інформаційного простору, особливості геополітичного положення та економічного стану країни.

Використана література

1. Емельянов Г.В. Проблемы обеспечения информационно-психологической безопасности России / Г.В. Емельянов, В.Е. Лепский, А.А. Стрельцов // Информационное общество. – 1999. – № 3. – Режим доступа : [//www.reflexion.ru/Library/Lepsky_1999_d.htm](http://www.reflexion.ru/Library/Lepsky_1999_d.htm)
2. Почуев С. Internet и информационная безопасность России / С. Почуев. – Режим доступа : [//www.sciteclibrary.ru/rus/catalog/pages/854.html](http://www.sciteclibrary.ru/rus/catalog/pages/854.html)
3. Берлач А.І. Основи економічної безпеки України : навч. посібник / А.І. Берлач, Т.В. Філіпенко. – Донецьк : Донецький юридичний інститут, 2007. – 420 с.
4. Бекетов Н. Информационная безопасность развития государства / Н. Бекетов // Информационные ресурсы России. – 2004. – № 6.
5. Давыдов А.А. Системная социология / А.А. Давыдов. – [2-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
6. Андреева Г. Социальная психология : учебник / Г. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 378 с.
7. Основы социального управления : учебное пособие / [А.Г. Гладышев, В.Н. Иванов, В.И. Патрушев и др.] / [ред. В.Н. Иванов]. – М. : Высш. шк., 2001. – 271 с.
8. Самбиев А. Технический анализ социальных систем / А. Самбиев. – Режим доступа : [//www.lib.kharkov.ua/POLITOLOG/sambiev.txt_with-big-pictures.html](http://www.lib.kharkov.ua/POLITOLOG/sambiev.txt_with-big-pictures.html)
9. Голобуцький О. “Електронний уряд” / О. Голобуцький, О. Шевчук. – Режим доступа : [//www.golob.narod.ru/egovper.html](http://www.golob.narod.ru/egovper.html)
10. Окинавская хартия глобального информационного общества. – [Дата проголошення 22.07.00 р.]. – Режим доступа : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_163](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_163)
11. Ровинская Т.Л. Информационная глобализация: вызов культурной самобытности европейских государств / Т.Л. Ровинская ; отв. ред. Ф.Г. Войтоловский и А.В. Кузнецов // Государство в эпоху глобализации: экономика, политика, безопасность. – (Мировое развитие. Выпуск 3). – М. : ИМЭМО РАН, 2008. – 219 с.
12. Панарин А.С. Глобальное информационное общество: вызовы и ответы. / А.С. Панарин ; общ. ред. проф. В.И. Дебреньков // Глобальная информатизация и безопасность России. – М. : Изд-во Московского университета, 2001. – 398 с.

13. Панарин И.Н. Информационная война и геополитика / И.Н. Панарин. – М. : Издательство “Поколение”, 2006. – 560 с.

14. Расторгуев С.П. Выборы во власть как форма информационной экспансии / С.П. Расторгуев. – М. : Новый век, 1999. – 27 с.

15. Иващенко Г.В. Доктрина информационной безопасности и методологические проблемы теории безопасности / Г.В. Иващенко // Глобальная информатизация и безопасность России / [общ. ред. проф. В.И. Дебреньков]. – М : Изд-во Московского университета, 2001. – 398 с.

16. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / [В. Брижко, М. Гуцалюк, В. Цимбалюк, М. Швець] ; за ред. члена-кореспондента НАПрН України М. Швеця. – К. : ТОВ “Пан Тот”, 2005. – 333 с.

17. В.М. Брижко. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В.М. Брижко, М.Я. Швець, В.С. Цимбалюк. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2007 р. – 234 с.

~~~~~ * * * ~~~~~